

УДК 725.835(477)

М. М. Ясінський

УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ ДІМ В М. СТРИЙ (ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ)

Наприкінці 19 – на початку 20 ст. Українські Народні Доми, як національно-просвітні клуби, стали невід’ємною частиною культурного життя Галичини. Їх поява була зумовлена невблаганною ходою кривавої і трагічної історії бездержавного існування русинів-українців. Коли після 1772 року Галичина отримала визволення від польського панування, а українське місто Львів стало столицею автономії, тоді, можливо, вперше галичани після чотирьохсот літ неволі відчули себе окремим народом.

Вікові традиції цехових, релігійних та військових братств на початку 19 ст. та, особливо, після організації Головною Руською Радою у 1848 році Руського Народного Дому у Львові знайшли своє втілення в організації національно-просвітницьких товариств. Після впровадження у 1867 році в Австро-Угорщині відповідного закону товариства мали можливість формувати власні статuti та майно. Реалізацію планів національного відродження спостерігаємо і в діяльності української громади міста Стрий, зокрема, в будівництві місцевого Українського Народного Дому.

Передісторія будівництва в місті спільного для українських товариств Народного Дому пов’язана з активною діяльністю автохтонної територіальної громади. Імовірно, що перші цехові братства в Стрию виникли в зв’язку з розвитком самого міста, як ремісничого центру.¹ вже в кінці 16 ст. в Стрию були організовані чотири церковні братства, які об’єднали широкі кола українського населення міста та передмість. «При братствах діяли школи, які переросли в найважливіші культурні осередки, центри розповсюдження рукописної та друкованої книги», - вважає Ярослав Ісаєвич [1, с. 14].

Зростаюча потреба населення до самовизначення та відсутність можливостей самореалізації в суспільному і політичному житті краю призвели до появи в містах Галичини етнічно-дозвіллевих клубів, що згодом переросли в політичні, просвітні, етнічні, мистецькі, професійні та інші заклади. В другій половині 19 ст. поживавилась діяльність різноманітних громадських формувань і в старовинному Стрию. До 1914 року тут були: Братство св. Миколая, Братство

---

¹ «У 1431р. Стрию було надано магдебурзьке право польським королем Владиславом Ягайлом, яке сприяло його подальшому розвитку». Інтернет-газета «Щоденний Стрий» від 15.11.2003. <http://daily.stryi.ua>

св. Василя, Апостолат серця Ісусового, Братство Непорочного Зачаття, філія Товариства «Просвіта», «Міщанська бесіда», «Руське казино», «Руська бурса», товариство «Сокіл», співоче товариство «Боян», товариство «Народний Дім», Краєвий Союз Молочарень, Задаткова каса, каса Райфайзена, читальня ім. М. Качковського, Товариство Руських Жінок, філія «Сільського Господаря», «Народний Базар», «Народна торгівля», «Рідна Школа», Товариство Педагогічне [2, с. 396]. Великою популярністю користувалося в місті українське Товариство «Просвіта», філія якого відкрилася в Стрию ще в 1892 році [3].

Українець Євген Олесницький був одним із засновників товариства «Просвіта» в Стрию. Ще в Львівському університеті, де Олесницький навчався на правничому факультеті, молодий студент близько зійшовся з І. Франком і до

Рисунок 1. Олесницький Євген (1860-1917) - посол Галицького сейму та Австрійського парламенту, просвітній діяч, засновник та організатор українських товариств.

кінця життя підтримував з ним тісні взаємини. 1888 року Євген Олесницький став редактором відновленої «Правди», яку видавали Олександр Барвінський та Олександр Кониський і для якої програмну статтю написав М. Драгоманов. У 1885-1890 рр. Є. Олесницький був постійним співробітником щоденної газети «Діло». 1885-го започаткував видання гумористичного «Нового Зеркала», яке редагував до 1890-го, здобувши велику популярність для цього видання. Працював також у «Батьківщині», яку заснував Юліян Романчук. 1889 року спільно з Костем Левицьким

та Антоном Горбачевським почав видавати щомісячну «Часопись Правничу», яку 1894-го перебрала Правнична комісія НТШ. Згодом регулярно дописував до журналу «Украинская Жизнь» Симона Петлюри в Москві. У 1887-1891 рр. Є. Олесницький став театральним референтом у відділі «Руської Бесіди». Навесні 1891 р. переїхав до Стрия, де працював аж до 1909-го. Тут активно долучився до громадської роботи, згодом став керівником місцевої «Просвіти», заснував двотижневик «Стрийський голос», позичкову «Задаткову касу», якою безоплатно керував протягом 17 років, активно розвивав мережу читалень «Просвіти» в селах повіту. Місцеві українці почали регулярно висувати

кандидатуру Є. Олесницького на виборах. 1900-го його обрали до галицького сейму, де він став керівником українського представництва. 1907 р. переміг на перших загальних і рівних виборах до віденського парламенту й був його депутатом аж до смерті. [4]

Ідея будівництва Українського Народного Дому в м. Стрий, як культурно-просвітницького центру українців, появилася в кінці 19 століття в гурті прогресивних діячів пробудження Стрийщини на чолі з доктором Євгеном Олесницьким, письменником Олексою Бобикевичем та композитором Остапом Нижанківським. [5] На той час вже діяла в Стрию філія товариства «Просвіта», перші засідання якої відбувалися в готелі «Під чорним орлом» на площі Ринок. [6]

Об'єднавчою ідеєю для українців Галичини могла стати лише масштабна, закарбована в мріях багатьох поколінь русинів-українців ідея творення окремої української держави. Відродження української державності без власного війська, без чергового багатолітнього протистояння було можливе, як вважали галицькі «Громадівці», лише при умові відродження української духовності, плекання власних національних провідників з української інтелігенції.² Саме будівництво Народного Дому, як закладу, в якому можна було б розмістити вже непоодинокі на той час українські культурні, економічні, просвітні та інші товариства, могло стати об'єднавчою ідеєю для української громади Стрийщини. У свою чергу Народний Дім в Стрию мав стати реалізацією зусиль місцевої громади на шляху національного відродження.

Землю під будівництво Народного Дому за власні кошти купив перший голова Стрийської „Просвіти” С. Дубравський. [7]³

Будівництву та становленню Народного Дому в Стрию присвячена книга Михайла Мандрика „Стрийський Народний Дім”. [10] Нижче наведемо окремі замітки з цієї книги.

„Він (перший голова Стрийської філії Товариства «Просвіта» – прим. Я. М.) помістив у листопаді (29 число за новим стилем) 1892 року в газеті «Діло» таке оголошення-повідомлення: Гадка про потребу побудови Народних домів по містах повітових а взглядно в Стрию...” [10, с. 7].

---

² Головою таємної української молодіжної організації «Громада» під час навчання в Тернопільській гімназії був Є. Олесницький.

³ Про діяльність Товариства «Просвіта» в Стрию маємо також матеріали ЦДІА у м. Львові. [8] І. Пеленська вважає датою заснування Стрийської філії 29 серпня 1892 року. [9] Отже саме з цього часу виникла думка об'єднання національних сил Стрийщини та будівництва для української національної громади в Стрию Народного Дому.

„У неділю, 15 січня 1893 року, С. Дубравський запросив до «Руського касина» місцеву інтелігенцію і відомих міщан для обговорення справи з Народним домом» [10, с.8].

Для будівництва Народного Дому було закуплено «з корінного фонду бурсового парцелю 565 сажнів у пана д-ра Владислава Сераковського під будівлю Дому бурсового за 5.370 з. р. На половині тієї парцелі наміряємося з весною Дім бурсовий будувати, а другу половину відпустити товариству уділовому під будівлю Дому Народного і відповідно збудованої салі для наради і забави» [10, с.10].

„Кредитова Кооператива „Народний Дім” (так офіційно йменувалося Товариство, що належало до «Крайового Союзу Кредитового») була заснована 25 жовтня 1896 року організаційним комітетом, котрий розпочав свою діяльність 10 лютого 1893 року [10, с. 12]. Невдовзі на відозву організаційного комітету відгукнувся колишній учень Стрийської гімназії Іван Левинський. Відомий львівський архітектор погодився виготовити проектно-кошторисну документацію на будівництво Українського Народного Дому.

Будівельні роботи проводились під керівництвом стрийського архітектора Тадея Ільницького і продовжувались три роки. Завершилось основне

будівництво 30 грудня 1900 року (На цей час було завершено оздоблення зали та головного входу, а також завершений вигляд мали фасади Народного Дому.

Незакінченими залишалися кімнати на першому та третьому поверхах та дворовий будиночок. Повністю

будівництво Українського Народного Дому в Стрию було завершено 22 грудня 1901 року), а освячення розпочалося 1 січня 1901 року о 12 годині [10, с.20]

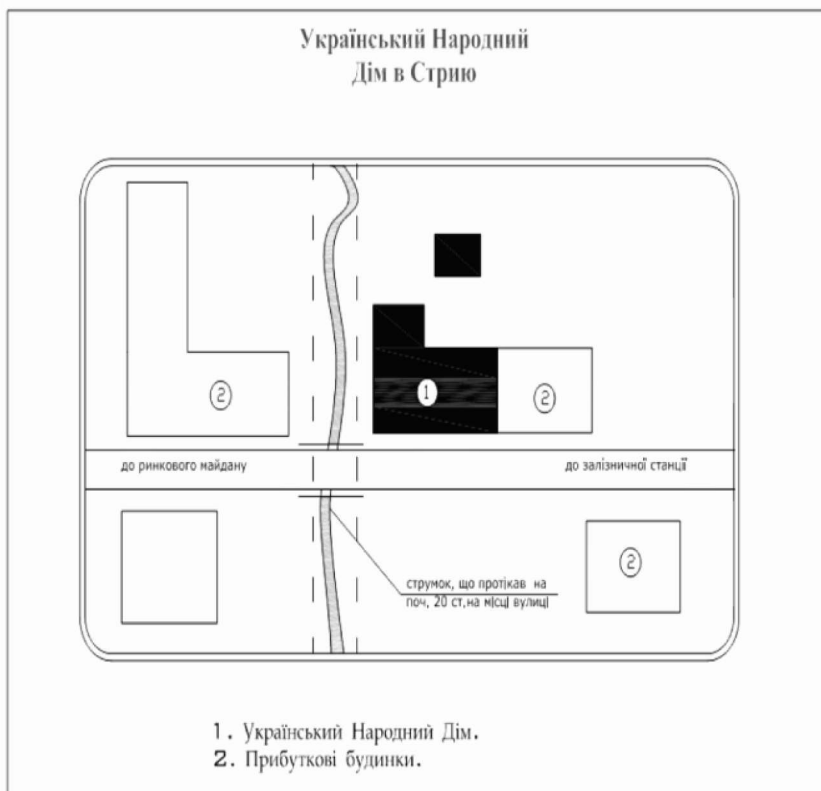

Рисунок 2. УНД в м. Стрий. Схема генерального плану.
Кресленик автора.

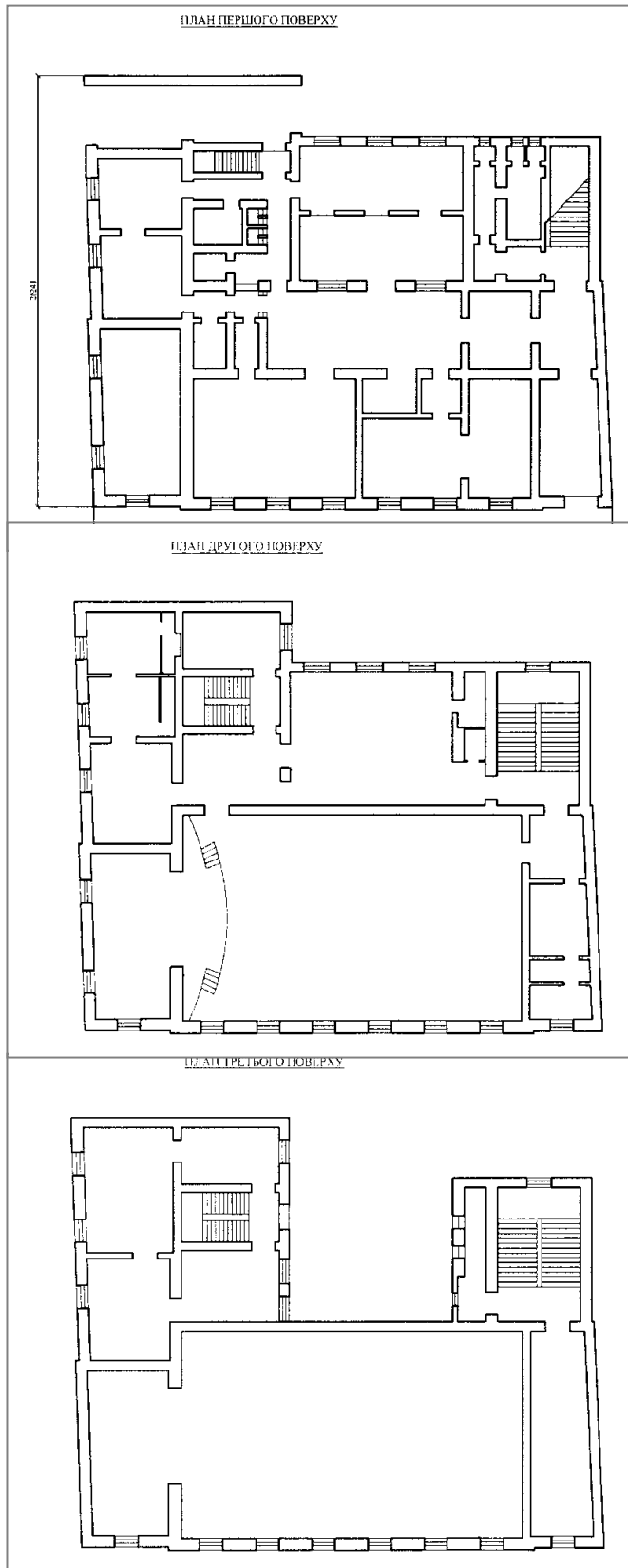

Рисунок 3. Український Народний Дім в м. Стрий. Архітектор І. Левинський. 1897-1901 рр. Обмірні креслення виконані автором у 2007 р.

зали та малої зали на першому поверсі. Крім канцелярій українських товариств

Генеральний план, як вже повідомлялося, був виготовлений з метою використання ділянки під будівництво Народного Дому та бурси для українських дітей. Головним фасадом УНД виходив на вулицю Гоша. Поруч, біля стін будівлі протікав струмок та проходила вузька вуличка які десь між 1906-1910 роками засипали. На протилежній від вул. Гоша частині ділянки мав бути розміщений навчальний заклад з кімнатами для проживання. Ці плани теж вдалося частково реалізувати, оскільки вже в 1904 році при Товаристві «Просвіта» в Стрию була організована Селянська бурса на 35 дітей, що обслуговувала «Руську бурсу» [11, с. 25].

Народний Дім займав кутове положення на ділянці, обмеженій вулицею, що вела до Ринкового майдану, та невеликим струмком, котрий перетинав вулицю відразу за межею ділянки. Крім того Народний Дім довелося блокувати до вже збудованого будинку на іншому краю ділянки. Також проект передбачав будівництво поруч з Народним Домом Селянської бурси, для якої, імовірно, й була передбачена глуха стіна однієї з тильних частин будівлі з метою приблокування до неї іншої будівлі.

Проектом будівлі було передбачено влаштування на другому поверсі великої театральної

в будівлі розташовувалися бібліотека, та ряд закладів, котрі повинні були приносити прибуток (на відміну від сучасних державних закладів, підпорядкованих управлінню культури, що також іменуються Народними Домами, Українські Народні Доми Галичини утримувалися на приватні кошти).

Периметральна планувальна схема будівлі, характерна для міської забудови кінця 19 ст., також свідчила про потребу максимально використати територію ділянки під забудову. (Вартість земельних ділянок, призначених для будівництва Народних Домів у містах Галичини, напочатку 20 ст. іноді перевищувала вартість самих будівель – прим. Я. М.).

Погляди української інтелігенції кінця 19 століття знайшли своє відображення в архітектурі Народного Дому. Будівля вийшла комфортною та просторою, як для кількатисячної української громади міста. Громадівські та

Рисунок 4. Український Народний Дім в м. Стрий. Арх. І. Левинський. 1897-1901. Сучасний вигляд з вул. Народної. Авторська світлина 2007 р.

народовецькі погляди Є. Олесницького, що трохи пізніше, у 1909 році став головою Товариства «Просвіта» у Львові, мабуть були відображені І. Левинським чи не найбільше: традиційна форма будівлі стала тлом для незвичайних, великих, багато оздоблених вікон, прикрашених скульптурними зображеннями; приземкуватий від широких горизонтальних виступів-смуг, що обрамлювали будівлю, непримітний перший поверх служив основою для

палацового вигляду верхніх двох поверхів; темна охриста цегляна кладка без тиньку підкреслювала сліпучу білизну декоративних оздоб; великий вкритий червоною черепицею дах вдало довершував будівлю.

Архітектор Іван Левинський, використовуючи багаті традиції львівської архітектурної школи, разом з тим не просто переносив їх на свої будівлі (вікна, оздоблені скульптурними зображеннями знаходимо на фасадах монастирських будівель у Львові), але й за допомогою традиційних архітектурних форм та образів вдало передав нетрадиційну велич нації, що вирішила змінити своє принизливе існування на устремління вгору – до світла, до свого Відродження.

Михайло Мандрик так описав Український Народний Дім у м. Стрий: «Фасад Народного Дому викладений із світло-вишневої цегли і не був тинькований. Вікна були прикрашені орнаментом світло-кремового кольору. Під вікнами у нішах були розміщені кольору бронзи бюсти видатних діячів української культури (зліва направо): Ю. Федькович, М. Устинович, Т. Шевченко, І. Котляревський, М. Шашкевич, М. Лисенко». [10, с. 30]

На головному фасаді над вікнами залишилися до наших днів розміщені на тлі голубого мармуру карбовані з позолотою слова „Рускому народови”.⁴ Правда після захоплення Галичини радянськими військами цей напис був старанно зафарбований червоною фарбою.

В одній з найбільших у Галичині, театральній залі Народного Дому часто проводилися зустрічі з відомими людьми краю, тут давали свої вистави найкращі театральні трупи, українські активісти проводили виставки та народні віча. Тут виступали кращі сини народу: Лесь Курбас, Остап Нижанківський, Іван Франко, Амвросій Бучма, подружжя Рубчаків, Стадників, Микола Садовський. Сюди приїжджали Марія Заньковецька та Микола Лисенко. На першій хліборобській виставці 1909 року в Народному Домі поряд з іншими експонатами, що демонстрували культуру землеробства, були представлені на громадський огляд творчі роботи архітектора Василя Нагірного.

Протягом більше ста років будинок майже не постраждав і повністю зберіг свій зовнішній вигляд. Зберігся навіть дах Народного Дому, що мав покриття з керамічної черепиці (дахівки), на якій підчас проведення ремонтних робіт у 2000 році виявлено написи «Фабрика дахувкова з Коломиї» [12]. Також збереглися окремі деталі інтер'єрів, зокрема декоративні гіпсові оздоби вестибюлів, сходових кліток, фойє. Проте розписи головної зали, барельєфні

---

⁴ Українці Галичини називали себе рутенцями чи русинами, оскільки їхня країна вже за часів Римської імперії носила назву Рутенія. В галицьких селах ця етнічна самоназва українців збереглася аж до початку першої світової війни.

зображення галицького лева та муз, значної художньої цінності куртина були понижені в 1939-1940 роках.

Після 1906 року зі сторони вулиці Гоша було влаштовано третій вхід. З 1921 до 1939 року в Народному Домі знаходився ресторан В. Бізанца. Для цього „приміщення, які займав Бізанц, були ізольовані від приміщень, які займав орендар Семен Іванків під крамницю. Ресторан мав всі необхідні підсобні приміщення: кухня, буфет, комірка, туалети. Зал для відвідувачів (розміром 10 на 6,7 м.) знаходився, де тепер молодіжний зал...» [10, 60].

Розробляючи плани Народного Дому І. Левинський відразу врахував, де має розміститися кожна з інституцій, що фінансували будівництво Народного Дому. [13] Зокрема на першому поверсі розташовувався склеп Грайнера, що його пізніше змінила крамниця Держка. Під одним з вікон після завершення будівництва було влаштовано ще один вхід.

Рисунок 5. Український Народний Дім в м.Стрий. Арх. І. Левинський 1897-1901.

Під час окупації Стрия російськими військами в Народному Домі Стрия знаходилося «Благотворительное общество». В період польської окупації в Народному Домі діяв кінотеатр «Аполлон» Й. Майера. В 1939-1990 роках в Українському Народному Домі м. Стрий знаходилися «Дом Красной Армии» та після другої світової війни - Будинок офіцерів. „Архітектурною пам'яткою Народний Дім військові не вважали, а тому робили, що і як їм хотілося. Власне, тоді фасад замальовали червоною фарбою», - зауважує Михайло Мандрик [14].

Після другої світової війни велика театральна зала Народного Дому та й інші приміщення зазнали чергової реконструкції. «Коли у 1946 році Народний Дім став «гарнізонним домом офіцерів» совіцької армії, командування гарнізону почало по-своєму реконструкцію народної споруди», - пише Л. Соколівська. «При вході до приміщення та над сценою були заліплені гіпсом і цементом галицькі герби – леви, а на їх місці вималювані зірки. З чотирьох кутів зали були зняті крилаті музи (скульптури), оскільки вони нагадували атеїстичному командуванню

ангелів. Зробили і ряд інших змін. За рахунок зали було розширено авансцену, а чотири ряди спереду ліквідовано (84 місця). В кінці зали було відгороджено кінобудку, ліквідувавши таким чином ще 147 місць» [14].

Після отримання Україною незалежності Український Народний Дім знову повернули громаді міста. Сьогодні тут перебувають Товариства «Просвіта», «Союз українок», «Українська молодь – Христові», «Пласт». Частину приміщень займають кредитна спілка «Вигода», магазин комп'ютерної техніки, мережевий розважальний клуб тощо.

Продовжуються внутрішні перепланування будівлі. Просторі фойє поступово перетворюються в тісні коридори – решту приміщень потроху займають комерційні фірми. Поруч з ліпним декором, виконаним понад сто років тому, з'являються в інтер'єрах і сучасні склопластикові матеріали. Будівля Народного Дому, що була запроектована з дотриманням всіх нормативів кінця 19 століття, зараз гостро потребує фахового втручання архітекторів: науковців та проектувальників. Громадські організації, що опікуються будівлею, не мають змоги ані замовити внутрішні реставраційні роботи, ні, бодай, зупинити хаотичні перебудови.

Черговим рішенням Стрийської міської ради в 2003 році Український Народний Дім включено в перелік історичних пам'яток України, які не підлягають приватизації [15]. Дане рішення певним чином акцентує увагу громадськості до будівлі Народного Дому, як до об'єкта культурної спадщини, проте не являється досконалим способом її збереження, охорони та популяризації. На нашу думку, для збереження Українських Народних Домів, як клубних закладів, чия діяльність спрямована на збереження та розвиток національної духовної культури, вкрай потрібна **державна програма розвитку Народних Домів.**

Література

1. Ісаєвич Я. Дзвони віків. Сторінки історії Стрия / Хвилі Стрия: Сторінки з історії культури та національно-визвольного руху; Сучасне літературно-мистецьке життя / Ярослав Ісаєвич. - Стрий: Щедрик, 1995. – 655 с.
2. І. П. Стрий (місто) / НТШ, Український архів. Регіональний збірник. Т. XLIX. Стрийщина. Історично-мемуарний збірник Стрийщини, Скільщини, Болехівщини, Долинщини, Рожнітівщини, Журавенщини, Жидачівщини і Миколаївщини. Том II / П. І. - Нью-Йорк – Париж – Сідней - Торонто: Комітет Стрийщини, 1990. – 608 с.
3. Нарис історії «Просвіти» / Р. Іваничук, Т. Комаринець, І. Мельник, А. Середяк – Львів – Краків Париж: Просвіта, 1993. – 232 с. – (Попул. Енциклопедія „Просвіти”; Ч. 1).

4. Семенів В. Життя для України / В. Семенів // Львівська газета. - 2007. - №213.
5. Бородавка Ю. Родом з історії / Ю. Бородавка // Гомін волі. - 1990. - №152.
6. Чумак О. В своїй хаті своя правда / О. В. Чумак // Гомін волі. - 2000. - №39.
7. Бородавка Ю. «В своїй хаті своя правда...» Сторінки історії Стрия / Ю. Бородавка - Стрий: МП „Опришки”, 1992. – 106 с.
8. ЦДАЛ. Фонд 348, опис 1, од. зберігання 5331-5346.
9. Пеленська І. Освітнє життя Стрийщини / Український архів. Регіональний збірник. Том XLIX. Стрийщина; Історично-мемуарний збірник Стрийщини, Скільщини, Болехівщини, Долинщини, Рожнітівщини, Журавенщини, Жидачівщини і Миколаївщини. Том I / І. Пеленська. - Нью-Йорк - Торонто – Париж – Сідней: Комітет Стрийщини, 1990. – 634 с.
10. Мандрик М. Стрийський Народний Дім. Суспільно-історичний нарис / Михайло Мандрик. - Стрий, 2000. -126 с.
11. Мандрик М. Стрийщина: шлях до волі / Михайло Мандрик. - Стрий, 1998. – 626 с.
12. Тимченко Л. «Народний Дім для нас – маленька Україна» / Л. Тимченко // Гомін волі. - 2000. - №76.
13. ЦДАЛ. Фонд 130, опис 1, од. зберігання 955.
14. Мандрик М. Ювілей зобов'язує / М. Мандрик // Гомін волі. - 2000. №96.
15. Соколівська Л. Народний Дім належить громаді Стрия / Л. Соколівська // Гомін волі - 2006. №103-104.

Анотація

Український Народний Дім в м. Стрий став прообразом національно-просвітніх клубів Галичини, осередком українського культурного життя краю. Цей архітектурний твір відомого архітектора, науковця і культурного діяча Івана Левинського, реалізований у 1900 році, і донині є одним з небагатьох збережених Народних Домів, що діяли в часи українського національного відродження.

Аннотация

Украинский Народный Дом в г. Стрий стал прообразом национально-просветительных клубов Галиции, пристанищем украинской культурной жизни края. Это архитектурное творение известного архитектора, ученого и культурного деятеля Ивана Левинского, реализованное в 1900 году, и поныне остается одним из немногих сохранных Народных Домов, действовавших в час украинского национального возрождения.

Summary

Ukrainian National House in a town of Stryi was the forbear of national and educational clubs of Halycyzna, the center of Ukrainian cultural life of the region. This architectural work of the famous architect scientist and cultural worker Ivan Levynskyi, built in 1900, is still one of the existent Ukrainian Houses that were in use in the period of national rebirth.